

УДК 378:81'271:615.15

Ю. П. НЕНЬКО,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов та гуманітарних наук Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ КОМАНДНОГО ТА ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ КУРСАНТІВ

У статті досліджується вплив професійно-педагогічної та мовленнєвої культури командного і викладацького складу на формування культури професійного мовлення майбутніх фахівців. Визначено умови та способи підготовки командного і професорсько-викладацького складу до формування зазначеного феномену. Сформульовано практичні рекомендації педагогам. Розглянуто оптимальні шляхи і способи педагогічної мовленнєвої взаємодії викладача з курсантами.

Ключові слова: *культура професійного мовлення, курсант, викладач.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес очевидних змін, які відбуваються на початку ХХІ ст. в економічній, політичній, духовній, освітній сферах, гостро ставить перед колективами вищих навчальних закладів відповідальне завдання – необхідність не тільки здійснювати професійне навчання, а й виховувати грамотних, духовно збагачених, національно свідомих фахівців, рівень знань яких відповідав би вимогам суспільства. Потреба у розв'язанні важливих соціально-економічних і культурно-просвітницьких проблем ставить нові вимоги до мовної освіти та мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців у вищій школі, оскільки обов'язковою умовою успішної навчальної і майбутньої фахової

діяльності курсантів є знання логічних основ різних видів спілкування, володіння культурою ділового, професійного мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Про визнання важливої ролі культури спілкування, ділового мовлення у формуванні особистості свідчить постійне висвітлення цих питань науковцями, методистами, письменниками, громадськими діячами (Б. Антоненко-Давидович [1], І. Вихованець [2], Г. Золотухін, Н. Литвиненко, Н. Місник [3] та ін.).

Метою статті є дослідження впливу професійно-педагогічної та мовленнєвої культури командного і викладацького складу вищих навчальних закладів на формування культури професійного мовлення майбутніх фахівців у процесі їх фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати дослідження показали, що одним із найбільш дієвих шляхів формування та вдосконалення професійної культури курсантів, базовим компонентом якої є майстерність володіння рідною мовою, слугує особистий приклад викладачів і командирів. У процесі навчання і виховання курсант копіює манеру поведінки, окремі вислови, іноді навіть міміку і жести командира або викладача, який є для нього авторитетом. Однак останніми роками ситуація змушує визнати, що рівень професійно-педагогічної та мовленнєвої культури командного і викладацького складу у вищих навчальних закладах, що готують фахівців у сфері пожежної безпеки, неухильно знижується.

Проведене анонімне опитування понад 250 курсантів засвідчило такі, невітніші результати: 70 % опитаних курсантів зазначили, що низький рівень професійно-педагогічної мовленнєвої культури викладача (часта некоректна інтерпретація термінологічних лексичних одиниць, мовні помилки, слабкий розвиток риторичних навичок) найчастіше ускладнює оволодіння навчальною дисципліною.

На питання, чи вживалися командирами підрозділів нецензурні вирази при зверненні до особового складу, 64 % опитаних зазначили, що це часто траплялося, а 36 % спостерігали це постійно. Але найгнітючим моментом, який свідчить про порушення етичних і моральних орієнтирів, стало те, що лише 12 % курсантів вважають використання ненормативної лексики як засобу мовленнєвої дії принизливим для власної гідності, а 88 % визнають ефективність і виправданість використання нецензурних виразів у професійній і повсякденній діяльності.

Разом з тим на сучасному етапі реформування системи вищої освіти підвищуються вимоги до професійного рівня викладача, зростає роль його особистої відповідальності за результати своєї праці. На зміну викладачеві-предметнику повинен прийти педагог–практик-психолог, який добре знає свій предмет, розуміє особистість курсанта, уміє швидко і продуктивно налагоджувати суб'єкт-суб'єктні відносини під час організації освітнього процесу, уміє керувати собою, розвитком і вихованням майбутніх фахівців, одним словом, володіє високим рівнем професійно-педагогічної культури, невід'ємною частиною якої є культура мовленнєвого спілкування.

Дослідження питання культури професійного мовлення курсантів загалом та впливу мовлення командного та професорсько-викладацького складу на формування зазначеного феномену зокрема дозволило виявити такі закономірності:

- 1) комунікативна діяльність викладачів та курсантів буде успішною, якщо вона підпорядкована кінцевій меті – підготовці всебічно розвинених високопрофесійних фахівців у сфері цивільного захисту населення;
- 2) мовленнєве спілкування викладачів і курсантів має особливе значення в період адаптації останніх до нових умов навчання у вищому навчальному закладі пожежного спрямування і освоєнню нової навчальної дисципліни, викладання якої здійснює педагог;
- 3) спілкування з урахуванням вимог мовленнєвої культури слугує не тільки засобом педагогічної взаємодії, але й умовою вдосконалення професійної діяльності викладача, засобом розвитку його власної особистості;
- 4) особливості комунікативної діяльності викладача, яка демонструє його красномовну майстерність, впливають на розвиток комунікативних здібностей та мовленнєвої культури у курсантів.

Визначення умов та способів підготовки командного і професорсько-викладацького складу до формування культури професійного мовлення курсантів вищих навчальних закладів виявило особливу значущість для ефективної реалізації цього процесу культури педагогічного спілкування, оскільки саме за допомогою мовленнєвої взаємодії педагогів і курсантів здійснюється навчання прийомів і способів комунікативної діяльності; активізація мовленнєвих процесів; управління процесом навчання; постійне підтримання зацікавленості майбутніх фахівців на самому занятті; мотиваційне забезпечення процесу вдосконалення професійного мовлення, нормативних взаємовідносин з колективом і з викладачем; зняття емоційної напруги.

Проблемі педагогічного спілкування присвячена значна кількість досліджень. Так, у роботах В. Сластеніна [5] і низки інших педагогів розглядаються різні аспекти вивчення зазначеного феномена, але разом із тим підкреслюється, що педагогічна, як і будь-яка інша діяльність, завжди здійснюється у певному порядку, так само і супутнє їй мовне спілкування повинне мати свій порядок, бути послідовним. У ньому, як і в діяльності, повинні використовуватися певні засоби і способи, вибір яких не може бути випадковим і довільним. Саме тому в сучасній педагогіці і лінгвістиці мовне спілкування як істотний вид діяльності кожної людини розглядається як свого роду мистецтво, де є свої правила, свої особливості, свої секрети, знати які необхідно кожному педагогу для оптимізації своєї діяльності, досягнення цілей, поставлених в ній.

Виходячи з розуміння професійно-педагогічного спілкування як багатопланового процесу організації, встановлення й розвитку соціально-педагогічної взаємодії педагога і учнів, змістом якого є обмін інформацією, надання виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів, і результатів формуючого експерименту, необхідно зазначити, що одним з найбільш значущих умов підготовки постійного складу військового вузу до здійснення культурно-мовного розвитку курсантів є оволодіння викладачем технологією педагогічного мовного спілкування, яка являє собою системну сукупність мовних методів і прийомів, обумовлених педагогічним комунікативним завданням і що забезпечують її ефективне рішення в рамках мовної культури.

Реалізація даної умови може здійснюватися у навчальних закладах за допомогою доведення до викладацького і командного складу під час проведення щорічних методичних зборів та занять зі службової підготовки конкретних рекомендацій щодо методики побудови і мовного оформлення лекційного та практичного заняття, способів встановлення і підтримання контакту з навчальною аудиторією з урахуванням дії психо-фізіологічного закону “першого і останнього аркуша”; розробки ефективної системи аргументування й ілюстрування висунутих положень; оптимізації структури публічної промови за рахунок тричастинної композиційної побудови; психологічної саморегуляції педагога в процесі елокуції та ін.

Черговим етапом може бути проведення показових занять найбільш підготовленими викладачами, в основному представниками гуманітарних кафедр, які є прикладом у культурно-мовному відношенні. Відвідування занять декількох викладачів дозволило здійснити порівняльний аналіз

індивідуальних стилів та методів педагогічного мовного спілкування. Під час обговорення показових занять було відзначено, що одних лекторів курсанти слухають, затамувавши подих, боячись пропустити навіть слово, причому ця тиша регулюється самим викладачем: такі засоби залучення уваги, як: жарти, гумористичні зауваження, прямі запитання до аудиторії викликають відповідний рух, репліки, усмішки, сміх, який, однак, припиняється відразу ж, як тільки лектор знову почне викладати свої думки.

Під час читання лекції іншими педагогами курсанти теж сидять мовчки, але не тому, що зацікавлені виступом, а тому що не хочуть заважати й отримати стягнення, створюють так звану “ввічливу” тишу: не порушують порядку, не розмовляють, але і не слухають, не працюють разом з педагогом, а займаються сторонніми справами.

За підсумками обговорення були зроблені певні висновки. Результатом відвідин показових занять з’явилися сформульовані практичні рекомендації педагогам щодо встановлення необхідного контакту та завоювання ініціативи у мовному спілкуванні:

- оперативно організовувати початковий мовний контакт з курсантами;

- не затягувати перехід від організаційних процедур (рапорту, перевірки списку особового складу тощо) до ділового й особового спілкування;

- прагнути швидко досягати соціально-психологічної єдності з навчальною аудиторією, формувати почуття “ми”;

- вводити особистісні аспекти в мовну взаємодію з курсантами;

- долати стереотипні і ситуативні негативні установки щодо окремих курсантів;

- прагнути до встановлення і підтримання комунікативного контакту зі всією аудиторією;

- застосовувати постановку завдань і проблемних питань, які вже в початковий момент мовленнєвої взаємодії здатні мобілізувати навчальний колектив;

- скорочувати заборонні педагогічні вимоги і розширювати позитивно-орієнтовані;

- використовувати зовнішні фактори (охайність, підтягнутість, зібраність, активність, доброзичливість, чарівність, міміка, доречна і розумна жестикуляція і под.);

- знаходити яскраві, привабливі цілі мовленнєвої діяльності і показувати шляхи їх досягнення;

прагнути до досягнення загального і ситуативного взаєморозуміння, формувати у курсантів потребу у взаємодії з викладачем.

Аналіз наукової літератури та освітньої практики дозволив визначити, що педагогічна діяльність викладача вищої школи є процесом вирішення численних педагогічних завдань. На всіх етапах рішення педагогічного завдання педагог використовує адекватну їм технологію мовленнєвого спілкування, за допомогою якої організується педагогічна взаємодія.

Оскільки процес професійно-педагогічного спілкування може бути представлений як система комунікативних завдань, правомірно стверджувати, що комунікативна задача є також педагогічним завданням, але перекладена на мову комунікації. У той же час комунікативне завдання, відображаючи задачу педагогічну, носить допоміжний, інструментальний щодо неї характер [4, с. 112].

Проведені спостереження дозволили зазначити, що багато викладачів вищих навчальних закладів, які готують фахівців у сфері цивільного захисту, не усвідомлюють комунікативне завдання як компонент педагогічного процесу, хоча в реальній діяльності вирішують його неусвідомлено, реалізуючи різні педагогічні функції (стимулюючі, що реагують (оціночні та коригуючі), контролюючі, організуючі).

Отже, однією з умов підготовки викладачів вищих навчальних закладів пожежного спрямування до здійснення розвитку культури професійного мовлення курсантів є формування у них здатності знаходити оптимальні комунікативні способи вирішення конкретних педагогічних завдань.

А. Леонт'єв визначає комунікативну задачу як результат орієнтування в проблемній ситуації, метою якої є вплив на партнерів по спілкуванню. Вона може бути наслідком усвідомленого або неусвідомленого наміру, тобто комунікативної мети, яка є внутрішньою інтенцією, регулятором вербальної поведінки [4].

З метою реалізації даної умови підготовки викладацького складу до ефективного формування культури професійного мовлення курсантів можуть слугувати спецкурси, метою яких була б оптимізація вирішення педагогічних завдань викладачем в процесі педагогічного мовленнєвого спілкування, спільної діяльності з курсантами. Як уже зазначалося, спільна діяльність викладача з курсантами включає не тільки комунікативну, але перш за все предметно-практичну взаємодію як з навчальним колективом, так і з окремими його представниками. Система цих взаємодій є

центральною фактором в структурі будь-якої педагогічної ситуації, що існує на навчальних заняттях.

Вважаємо, що саме знаходження оптимальних шляхів і способів педагогічної мовленнєвої взаємодії викладача з курсантами забезпечує ефективність процесу їх навчання і виховання, демонструє рівень педагогічної майстерності викладача.

Найбільш продуктивними способами формування культури професійного мовлення курсантів зарекомендували себе активні діалогічні форми організації педагогічної взаємодії, моделювання проблемних комунікативних ситуацій з подальшим їх вирішенням.

Аналіз освітньої практики у вищих навчальних закладах пожежного спрямування дозволив визначити, що педагогічна взаємодія – це категорія, яка характеризує не тільки педагогічне спілкування, але й етико-професійну спрямованість, особистісно-емоційний фон педагогічної діяльності викладача та командира.

Педагогічна взаємодія як педагогічна категорія впливає з розуміння освітнього процесу в навчальних закладах як суб'єкт-суб'єктного процесу: курсант не тільки і не стільки об'єкт навчально-виховних впливів викладача, але і сам активний суб'єкт, що займається самоосвітою і самовихованням, зацікавлений у плідному навчально-пізнавальному співробітництві з викладачем і командиром підрозділу. При такій організації навчально-виховного процесу передбачається обов'язковий облік зворотного зв'язку, тобто реакція курсантів на той чи інший вплив.

З цього випливає, що функціональним завданням педагога і командира, а також умовою виконання ними освітньої діяльності, показником рівня розвинутої їх педагогічної майстерності є встановлення педагогічної взаємодії з курсантами, ефективність якої безпосередньо залежить від рівня мовленнєвої культури та вибору стилю спілкування.

Тому черговою умовою підготовки викладацького і командного складу до ефективного формування культури професійного мовлення майбутнього фахівця стало формування оптимального стилю педагогічного спілкування педагога і командира, під яким розуміються індивідуально-типологічні особливості взаємодії викладача з курсантами. Педагогічна взаємодія як педагогічна категорія впливає з розуміння освітнього процесу в навчальних закладах [5, с. 468].

Результати опитування викладачів і командирів курсантських підрозділів показали, що в стилі педагогічного спілкування знаходять вияв

мовленнєва культура й особливості комунікативних можливостей педагога; сформований характер взаємин педагога і курсантів; творча індивідуальність педагога; мовні та особистісні особливості курсантів.

Загальноприйнятою класифікацією стилів педагогічного спілкування є їх поділ на авторитарний, демократичний і потуральний. Опитування більше 120 курсантів вищих навчальних закладів засвідчило наявність в освітній практиці різних комбінацій всіх перерахованих стилів.

Так, 71 % опитаних курсантів випробували на собі авторитарний стиль спілкування з педагогами та командирами, які визначали способи і цілі взаємодії; виходячи з власних установок, суб'єктивно оцінювали результати, не дозволяли курсантам виявляти самостійність та ініціативу.

Більше 52 % опитаних курсантів зіткнулися з потуральним або ігноруючим стилем спілкування, який виражався у прагненні педагогів і командирів мінімально включитися в педагогічну діяльність, обмежуючись лише викладанням, у спробі зняти з себе відповідальність за її результати та відсутності контролю над навчальною діяльністю курсантів і динамікою розвитку їх особистості. При цьому наголошувалося, що авторитарний стиль застосовувався рівною мірою як викладачами, так і командирами курсантських підрозділів, у той час як стиль потурання частіше спостерігався у викладацького складу.

Вищеперелічені стилі є крайніми виявами специфіки мовленнєвого спілкування. Крім них, були зазначені змішані стилі, оскільки педагог не може абсолютно виключити зі свого арсеналу деякі приватні прийоми авторитарного стилю спілкування, обумовлені необхідністю жорсткого дотримання статутних вимог взаємин і норм професійного мовленнєвого етикету.

Дослідження особливостей мовленнєвої взаємодії визначило поширеність стилю спілкування-дистанції, який використовують рівною мірою як досвідчені педагоги, так і початківці. Думки педагогів з приводу доцільності використання цього стилю відрізнялися залежно від педагогічного досвіду.

Аналіз педагогічної практики виявив велику популярність у початківців педагогів і командирів спілкування-залякування (загроза відрахування, позбавлення звільнення, накладення стягнення, скорочення відпустки та ін.), що свідчить про їх невміння організувати продуктивне мовленнєве спілкування на основі захопленості спільною діяльністю; спілкування-загравання, що виражається в прагненні педагога або командира якнайшвидше встановити контакт з курсантами, сподобатися їм, але, не маючи

для цього необхідної комунікативної культури, вони починають вести на заняттях розмови на особисті теми, використовувати у мові жаргонну лексику, сленг, зловживати заохоченнями без належних на те підстав.

З метою визначення оптимальної комбінації стилів педагогічного спілкування, покликаної забезпечити ефективність формування культури професійного мовлення курсантів, було проведено низку методичних міжкафедральних нарад, засідань вченої ради, на яких порушувалися питання оптимізації мовленнєвого педагогічного спілкування в освітньому процесі, боротьби з лихослів'ям в курсантських підрозділах.

У результаті найбільш продуктивним був визнаний демократичний стиль спілкування, для якого характерне активно-позитивне ставлення педагога до курсантів, підвищення суб'єктної ролі курсанта у взаємодії, адекватна оцінка його можливостей, успіхів і невдач, що слугує єдиним реальним способом організації ефективної педагогічної співпраці.

Висновок. Отже, проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що ефективне формування та розвиток мовленнєвої культури в курсантів військових командних вузів можливе за умови створення системи постійного підвищення командно-викладацьким складом своєї педагогічної майстерності.

Якісна підготовка постійного складу до формування культури професійного мовлення курсантів забезпечується реалізацією низки умов, серед яких найбільше значення мають такі: 1) удосконалення змісту, форм і методів оволодіння технологією педагогічного мовленнєвого спілкування, яка є сукупністю мовних методів і прийомів, обумовлених комунікативним завданням, і забезпечують її ефективне рішення в рамках мовленнєвої культури; 2) забезпечення розвитку здатності знаходити оптимальні комунікативні способи вирішення конкретних педагогічних завдань, визначати оптимальний стиль педагогічного спілкування, під яким розуміються індивідуально-типологічні особливості взаємодії викладача з курсантами, що забезпечує партнерські суб'єкт-суб'єктні відносини в педагогічному процесі; 3) активізація формування у постійного складу високого рівня комунікативної рефлексії та адаптивності до специфіки професійно-педагогічного мовленнєвого спілкування в умовах вищої школи.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у дослідженні практичних методів якісної підготовки постійного складу до формування культури професійного мовлення курсантів та методологічних прийомів формування культури професійного мовлення власне курсантів.

Список використаної літератури

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К. : Освіта, 1991. – 228 с.
2. Вихованець І. Р. Таємниця слова / І. Р. Вихованець. – К. : Культура, 1990. – 142 с.
3. Золотухін Г. О. Фахова мова медика : підручник / Г. Золотухін, Н. Литвиненко, Н. Місник. – К. : Здоров'я, 2002. – 392 с.
4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. – М., 1979. – С. 112.
5. Слостенин В. Л. Педагогика. – М. : Академия, 2003. – С. 468.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Хаткова Л. В.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2013.

Ненько Ю. П. Некоторые аспекты подготовки командного и профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений к формированию культуры профессиональной речи курсантов

В статье исследуется влияние профессионально-педагогической и речевой культуры командного и преподавательского состава на формирование культуры профессиональной речи будущих специалистов. Определены условия и способы подготовки командного и профессорско-преподавательского состава к формированию указанного феномена. Сформулированы практические рекомендации педагогам. Рассмотрены оптимальные пути и способы педагогического речевого взаимодействия преподавателя с курсантами.

Ключевые слова: *культура профессиональной речи, курсант, преподаватель.*

Nenko Y. P. Some aspects of the preparation of the command and teaching staff of higher educational establishments to formation of culture of cadets' professional speech

The author investigates the impact of professional and pedagogical and speech culture of command and teaching staff while forming the cadets' culture of professional speech. The conditions and methods of preparation of the command and teaching staff to the formation of this phenomenon have been formulated. Practical recommendations to teachers have been determined. The optimal ways and means of pedagogical speech interaction of teachers and cadets have been specified.

Keywords: *culture of professional speech, cadet, teacher.*